

Kuidas sood annavad välja mineviku saladusi

Kaarel Sikk
Tartu Ülikool

Ühel 1936. aasta märtsiõhtul lõpetasid Hageri kohalikud mehed Rabivere rabas oma tööpäeva. Vastlõigatud turbapätse kaldal virna seades leidsid nad nende vahelt inimese läbilõigatud sääreluud. Augus turvast lõiganud Elmarile meenus, et ta oli varem läbi raiunud midagi, mida ta oli pidanud eriti kõvaks männijuurikaks. Mehed otsustasid asja uurida – turba alt tuli välja naise surnukeha, selili, käed kõrval, pea kergelt küljel. Keha oli tammepuu värvi, tumepruun ja kivikõva – kivistunud, nagu seda nimetas sündmust kajastanud ajaleht. Laipa kattis villane riie, selle peal oli omakorda paksust rohelisest kangast pealisriie. Leiti ka hõbesõlg ning 1667. aastal vermitud kaheöörine münt. Asja võttis lähemalt uurida kohalik konstaabel, kes teatas sellest haridusministeeriumile. Edasi jõudis teade leiust Tartu ülikooli uurijateni.

Sarnasel moel käsitsi turvast kaevates on töölisel sattunud paljudele põnevatele leidudele. Nii on alates 19. sajandi teisest poolest arheoloogiakogudesse jõudnud hulk esemeid: tööriistu, ehteid ja relvi kiviajast uusajani. Oleme saanud aga ka usku-matuna kõlavaid teateid. Nii olla Pärnumaal Timmkanali kaevamisel turba seest välja tulnud laev. Pärnumaalt on teateid veelgi – mainitud on ka tammepuust vraki leidmist. Eriti pöörasena kõlab lugu Lavassaare rabas leitud hobusepeaga laevast. Need vrakid muidugi säilinud ei ole. Võib eeldada, et suur osa põnevaid

leide on sootuks tähelepanuta jäänud, väiksemad asjad aga kurioosumitena koju viidud ja hiljem kaduma läinud. Turbakaevamisel leitud ja teadlastele toimetatud esemete hulk on siiski arvestatav.

Märgalad teeb arheoloogide jaoks eriliseks nende anaeroobne keskkond, mis ei lase orgaanilisel materjalil kõduneda. Nii säilivad kangad, puidust ja luust esemed, samuti toidujäänused. Turba seest võib leida isegi poste, mida kiviaja kütid oma elamute püstitamiseks kasutasid. Kõik see kõduneb tavaoludes kiiresti.

Turbakaevajate poolt Rabivere rabast välja kaevatud inimkeha TÜ kohtuliku meditsiini osakonnas. Kasutatud foto: Eduard Selleke (ERM fk 748:3).

Eesti niiske kliima ja sobilik temperatuur loovad head tingimused rabade arenguks. Kaarti vaadates võib näha, et soo katab ligi veerandi riigi territooriumist. Tegemist on hiiglasliku teaduse varakambriga, mille saladustest on siiani avastatud vaid tühine osa. Põhjus on muidugi ilmne, soodest midagi leida tundub esmapilgul võimatu.

Mida üldse otsida ääretuna näivates soomassiivides?

Mida on inimesed soodes ja rabades teinud? Soo tundub olevat alati kõrvaline, udune, tume, märg ja hukutav – läbinisti sünge koht. Soistel aladel paiknevad huvipakkuvad objektid on tõepoolest tihtilugu seotud just eraldatusega.

Rahvas on sõdade ja muude suurte hädade korral ikka pakku läinud ja soosaared on ideaalne pelgupaik. Neile mindi eelmise sajandi suurte sõdade ajal, aga komme on märksa vanem. Enamjaolt rahvajuttudes mainitud pelgupaigad on ilmselt seotud Liivi sõja või Põhjasõjaga. Rahvapärimeses elavad niisugustes paikades tihti röövlid ja nõiad, lindpriid või metsavennad. Seni ei ole pelgupaikade uurimine aga tulemusi andnud. Nendes viibiti ajutiselt ja põgenikel ei olnud nii palju esemeid, et midagi maha jätta.

Pelgupaikadega on sarnased ka mõned konflikti puhuks kindlustatud paigad – linnused. Näiteks tuntud Soontagana maalinn asub rabadest ümbritsetud saarel. Selle lähikonnas asuval Virussaarel säilinud kivist konstruktsioonid võivad olla jäänukid mineviku kindlustustest. Tõeline soolinnus on aga Kuusalu Pajulinn, kus 1936. aastal korraldas arheoloogilised kaevamised Marta Schmiedehelm. Tegemist on sohu rajatud ehitisega, mille valli aluseks veeti hagu, sellele ehitati palkidest parved ning parved peale püstitati kivivall. Linnus oli kasutuses arvatavasti 9.–11. sajandil.

Huvitavat teavet pakuvad uurijatele puidust ehitatud sooteed, mida on võimalik aastaringide abil dendrokronoloogiliselt dateerida. Rabades on praegugi tehtud laudradasid. Samuti olid veel eelmisel sajandil mitmel pool kasutusel üle soode viivad talveteed. Eestis on leitud ka märksa vanemaid teid, mis ühendasid

Kiviaegne peatuspaik mineviku järve kaldal

Oksad, puukoor ja kasetoht on turbale laotatud. Peale on kantud liiva ning sellel süüdatud tuli. Turba sees asuvad kivid ja liiv viitavad mineviku tegevusele, kui nad asuvad kohas, kus nad looduslikult olla ei tohiks.

Luutööriistad säilivad rabapinnases väga hästi, pakkudes mitmekesist teavet olmetööde, jahipidamise ja eriti kalapüügi kohta

Soo pakub alati võimalust leida midagi täiesti uut ja ennenägematut.

Illustratsiooni autor: Kätrin Beljaev.
Kasutatud fotod: Kaarel Sikk, Kätrin Beljaev, Aivar Kriiska.

Savinõudest on tänapäevani enamasti säilinud vaid killud

Tulekivikillud on kindel märk kiviaegsest tegutsemisest – inimesed on koha peal lõõnud tulekivist terasid, jäägid ja tarbetud tööriistad on maha jäetud.

Konstruksioonide ehitamiseks maasse rammitud vaiad võivad säilida väga hästi. Enam kui 5000 aastat tagasi tulekivist teraga tehtud lõiked paistavad kui eilsed.

Purustatud pähklikoored on tüüpiline osa kiviaegses peatuspaigas säilinud materjalist, nende leidmine rabas teeb uurija tähelepanelikuks.

- 1 Kiviaegne kiht on reeglina paksu turbakihi all. Kuivendatud piirkondades on aga turvas mineraliseerunud ning vajunud, mõnikord mitme meetri jagu.
- 2 Turbas vahelduvad vähe- ja rohkemlagunenud turbakihtide viirud. Võib leida ka söeseid põlengukihte, mis on jäljed mineviku rabapõlengutest.
- 3 Kiviaegne asulakoht on seotud männijuurtega, omaaegne mändidega soo on moodustanud järve kalda.
- 4 Järvemuda on eriliselt hea orgaaniliste jäänuste säilitaja, selles säilivad nii puitesemed kui ka kalapüügil kaotsi läinud ahinguotsad.
- 5 Aluspinna moodustab jäämassiivide poolt kohale lükatud moreen.

Viss mosse. Kiviaja saar turbakaevanduses Rootsis. Foto: Kaarel Sikk.

asustatud kohti ja mis võisid olla aluseks hiljem välja kujunenud taliteedele. Kuna sooteed on ehitatud palkidest ja kividest, on neid turba kaevandamisel kerge märgata. Nii on näiteks Viraksaare rabas turbalõikusel välja tulnud Liivi sõja aegne sootee.

Pärimuse järgi ongi paljud sooteed seotud sõjategevusega ning osa kannab sõjatee nime. Pärimus räägib näiteks Pärnumaal Tabriast Kergusse viivast Vene teest. Sealt-samast Lehu Suursoost on arheoloogid leidnud hulga teid, mille puit on dateeritud 13.–17. sajandisse. Eesti vanimad on aga Kata Heinasoo sooteed, mis pärinevad koguni 3.–4. sajandist.

Kust võib leida surnukehasid või sohu maetud aardeid? Põhja-Euroopas on laialt tuntud nn rabalaibad. Need pärinevad vanemast rauaajast ja on vägivaldselt ja võib-olla ka rituaali käigus tapetud inimeste laibad, mis on rabast leitud. Eriti põhjalikult on uuritud Taanis 4. sajandil eKr poodud Tollundi meest; süngete näidete seas on ka Osterbyst leitud mahalõigatud pea, mille külge oli pandud teise inimese lõualuu. Tuleb aga tunnistada, et Eestis on artikli alguses kirjeldatud soolaip unikaalne. Ilmselt on vähe lootust siit leida germaani kombel hukatuid. Samas pole muidugi kahtlust, et sood peidavad endas paljude õnnetult kadunud inimeste surnukehasid. Eesti soodest on leitud ka üksikuid aardeid eri aegadest. Üks mündiaare pärineb Kuusalu Paljulinna lähedusest. Üksikesemete ja aarete leidmine on aga olnud juhuslik, parimal juhul saab neid seostada asulakohtadega.

Kiviaja jäljed soodes

Paradoксаalsel moel selgineb hämarus sooarheoloogia ümber paljuski siis, kui vaadata kõige kaugemas minevikku – kiviaega. Kiviaegsete küttide-korilaste elu ja tegemist on siinmail jälgitud just

peamiselt märgaladel kaevatud asulakohtade järgi. Et olukorras selgust saada, tuleb pilk heita aastatuhandete tagusesse aega.

Umbes 7000 aastat tagasi kehtis jääaja järgne kliimaoptimum, ilm oli niiskem ja soojem kui tänapäeval. Eesti territooriumil kasvasid suured metsad, peale metssigade ja hirvede elasid neis ka tarvad ja metshobused.

Kiviaja inimesed eelistasid elukohana kuivi ja liivaseid kõrgendikke veekogude ääres. Nende valikul oli peale toidu leidumise oluline ka ühenduse hoidmine – veeteed moodustasid teedevõrgustiku. Metsades liikumine oli märksa vaearikkam ja keerulisem ettevõtmine. Tänapäeval on sobilikest kohtadest võimalik leida kiviaja elanike tegutsemise jälgi – tulekivist ja kvartsist tööriistu ning nende valmistamise jääke, samuti savinõude kilde. Turba alt võib leida ka luust ja sarvest esemeid ning puidust ehituskonstruksioone.

Kiviaja asulakohtades leidub ohtralt ka toidujäänuseid – pähklikoori, kala- ja loomaluid. Samuti on lähedaste veekogude setetest leitud kalapüügivahendeid. Kundas tuli järvemergli kaevandamisel välja jälg konkreetsest sündmusest – umbes meetripikkune haugi luustik koos luust ahinguotsaga. Haug oli kalamehe eest veekogu põhja põgenev. Rootsisis Skånes on aga järvemudast leitud tuhandeid männipuidust peerge, mille valgel on 10 000 aastat tagasi madala järve peal kala püütud.

On leitud ka kohti, kus inimtegevuse järgi leiab turbakihhi peal. Sellised muistised on näiteks kiviaegne Tamula asulakoht ja matusepaik järve ulatuval poolsaarel. Rootsisis Agerödi raba piirkonnas on välja kaevatud hulgi väikseid eluasemeid, mis rajati kunagise soo pinnale. Eestis on turbaaladelt küttide-korilaste elupaiku seni veel väga vähe otsitud.

Kust võivad arheoloogid sooleidude jälile saada?

Üldjoontes tuleb lähtuda suurematest maamärkidest, soosaartest, vanadest järvekohtadest, jõesängidest ja asulatest. Kohtades, kus tänapäeval võib soopinnases leida kiviaegseid esemeid, on minevikus asunud saar või rannajoon. Nii peidavad kiviaegsete inimeste jälgi varasemad mereäärsed laguunid, tänapäevaks kadunud järved, aga ka lihtsalt turba alla peitunud soosaared.

Huvipakkuvat märgala väljaspool praegust sood ei pruugi aga esmapilgul üldse ära tunda. Vanad kinnikasvanud järved on hiljem kuivendatud ja näevad välja nagu tasased heinamaad. Neil hüpates võib tunda kerget maa õõtsumist. Sellistel juhtudel on mullastunud pinda ehk vaid pool meetrit, selle all paikneb turba- ja järvemudakiht, mis võib peita hästi säilinud killukesi minevikust.

Kuigi näiteks sooteid on võimalik avastada ka georadariga, sõltuvad arheoloogide võimalused üldiselt siiski majandustegevusest. Esiteks muidugi kaevandustöödest turbaväljadel, kust pärast suurtootmise algust enam oluliselt leide ei avastata. Masinatega töötades on raske pisemaid esemeid märgata ja nõnda rändavad need otse tootmisahelasse. Nii võib ostja saada aianduspoest üllatusena kaasa haruldase tükkese minevikust – nooleotsa või potikillu.

Teine võimalus, kuidas vana asustust leida, on märgalade kuivendustööde käigus. Kaevatavad kraavid avavad maapõue ning nendes võib ootamatult ilmuda mineviku elutegevuse jälgi.

Huvitavatest tähelepanekutest soodes või kuivendatud märgaladel andke teada kaarel.sikk@ut.ee.